

GICZI ZSOLT

**„Csonka hazánkban csonka minden öröm...”
Raffay Sándor evangélikus püspök
és a történelmi Magyarország összeomlása**

“In our truncated country every joy is truncated...” Sándor Raffay, Lutheran Bishop and the Collapse of Historical Hungary. Sándor Raffay was the bishop of the Diocese Montana of the Hungarian Lutheran Church between 1918 and 1945. He started his service as a church leader during a perilous period of Hungarian history. The country was defeated in World War I and was stricken by deep economic and political crisis afterwards. What was even more tragic was that as a consequence of the Peace Treaty of Trianon, signed on June 4, 1920, Hungary lost two-thirds of its territory and more than half of its population. The Lutheran Church suffered similar losses. Raffay tried his best to reduce the losses. He tried to persuade the ethnic minorities in his diocese not to break away from Hungary. He asked the foreign protestant churches to interfere and help to reduce the punishments inflicted on the country at the peace conference. His efforts, however, proved to be futile.

Keywords: Diocese Montana, church history, 20th century history, Hungarian history, Hungarian Lutheran Church, Sándor Raffay, Peace Treaty of Trianon

A címben szereplő idézet Raffay Sándor 1921. december 31-én este, a budapesti Deák tér evangélikus templomban elhangzott igehirdetéséből származik.¹ A püspök beszédében hazánk helyzetét elemezte és szomorú szívvel tekintett vissza az első világháborút követően elszenvedett veszteségeinkre. Ez a tanulmány azt vizsgálja meg, hogyan viszonyult Raffay a történelmi Magyarország összeomlásának tragikus folyamatához. Ezzel szoros összefüggésben hogyan élte át egyháza megpróbáltatásait?

Az 1910-es években a Magyar Szent Korona Országában élő evangélikusok két egyházat alkottak. Az evangélikusság túlnyomó része a Magyarországi Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztyén Egyházhoz tartozott. Az Erdélyben lakó német evangélikusok azonban szervezetileg elkülönültek ettől és teljesen önálló, úgynevezett Erdélyi Országos Szász Evangélikus Egyházba tömörültek. A Magyarországi Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztyén Egyház négy egyházkerületre tagolódott: a bányaira, a dunántúlira, a dunáninneni-re és a tiszaira.

A Bányai Evangélikus Egyházkerület addigi püspöke, Scholtz Gusztáv 1918-ban lemondott a tisztségéről. Utódává Raffay Sándort választották meg. Ünnepélyes beiktatására 1918. szeptember 5-én került sor Budapesten, a Deák téri evangélikus templomban. Az új

¹ Raffay 1930, 127. Az idézetekben a könnyebb olvashatóság és érthetőség kedvéért kijavítottuk a nyomtatási vagy gépelési hibákat és a megváltozott helyesírási szabályoknak megfelelően írtuk át a régies alakokat. Ezek a javítások nem változtatták meg az eredeti szövegek értelmét.

püspök igen nehéz társadalmi és politikai helyzetben kezdte meg szolgálatát. Székfoglaló beszédéből kicsendült az ország sorsa miatti aggodalom. Tisztában volt azokkal a hazai és külföldi törekvésekkel, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchia népeinek független államokba szervezését célozták meg. Kimondatlanul is ezekkel fordult szembe, amikor kijelentette: „Evangélikus egyházkerületünk az egységes és oszthatatlan magyar nemzeti államnak hűségese építő tényezője volt a múltban is, annak kell maradnia a jövőben is.”² Ugyanakkor megnyugtatta a kerületben élő szlovák, német és más nemzetiségű hívőket, hogy az egyházon belül addig élvezett szabad nyelvhasználatukat teljes mértékben tiszteletben tartja. Ehhez azonban hozzátette, hogy az egyházkerület minden evangélikus iskolájában szorgalmazza a magyar nyelv hatékony tanítását, hiszen annak ismerete az ország nem magyar anyanyelvű polgárainak javára válik.³

Raffay a magyarországi evangélikus felekezet legnagyobb lélekszámú egyházkerületének lelkészi vezetője lett 1918 őszén. Az 1910-es népszámlálási adatok szerint a kerületben 470 333 evangélikus élt. Ők tíz egyházmegyébe tartoztak. Ezek a következők voltak: arad–békési, bácsi, bászai, békési, budapesti, csanád–csongrádi, horvát–szlavón, Pest megyei, turóci és zólyomi egyházmegye.⁴ Az egyházkerület evangélikusaiból sokan tartoztak valamelyik nemzetiséghez. Közülük főleg a szlovákok egyházi vezetőinek nagy része okozott gondot Raffaynak a következő időszakban. A kerület egyházigazgatási központja Budapesten volt. A főváros evangélikussága számára nem volt ismeretlen az új püspök, hiszen 1908-tól Pesten végezte lelkészi szolgálatát.⁵

Raffay Sándor tartózkodó várakozással fogadta a polgári demokratikus forradalmat és a Károlyi-kormány megalakulását. Bizakodott abban, hogy az állami hatalom új birtokosai erőfeszítéseket tesznek a világháborút vesztesként befejező ország területi épségének megvédéséért. Kész volt arra, hogy ezen a téren együttműködjön velük. Erre hamarosan alkalom adódott. Ugyanis 1918. november 9-én Juhász Nagy Sándor vallás- és közoktatásügyi minisztériumi államtitkár, valamint Kováts J. István, a protestáns ügyek kormánybiztosa megbeszélést folytatott az evangélikus egyház megbízottaival. A tanácskozáson a kormány képviselői arra kérték tárgyalópartnereiket, hogy járuljanak hozzá az ország területi egységének fenntartásához. A jelen levő egyházi előljárók – köztük Raffay Sándor – erre szívesen tettek ígéretet. Megállapodtak abban, hogy a veszélyeztetett nemzetiségi vidékek evangélikus gyülekezeteit és intézményeit nemzeti szempontból megbízható vallási vezetők keresik fel. Ők arra buzdítják híveiket, hogy maradjanak meg a magyar állam kötelékében.⁶ Az állam erre a célra pénzügyi támogatást nyújtott, amiből a bányai egyházkerület 28 000 koronát kapott. Ebben a kerületben a bácsi, a bászai, a turóci és a zólyomi egyházmegyék esetében tartotta szükségesnek a felekezet vezetése az evangélikus hívők nemzethűségének megerősítését.⁷

Raffay Sándor úgy ítélte meg, hogy a bácsi és a bászai egyházmegyékben nem kell attól tartani, hogy az ottani evangélikusok aktívan fellépnek a Magyarországtól való elszaka-

² Bányai jkv. 1918, 22.

³ Uo.

⁴ Egyetemes névtár 1913, 252.

⁵ Tóth-Szöllős 2002, 124.

⁶ EOL Eei 19. d. Egyetemes Iroda (világi főjegyző) iratai. Vegyes anyag 1918. Az 1918. november 9-i megbeszélés jegyzőkönyve és megállapodás.

⁷ Tengely 2011, 467–468.

dás érdekében. Többségüket megbízhatónak tartotta a lelkészeikkel együtt. Tőlük eltérően komoly aggodalmai voltak a turóci és a zólyomi szlovák hívőkkel és számos lelképásztorukkal kapcsolatban. Ezért úgy döntött, hogy a kormány kérésének teljesítésére ő maga látogatja meg ezt a két esperességet. Ennek megfelelően 1918. november 23-án az evangélikus egyház vezetőinek értekezletén bejelentette, hogy Zólyomba november 25-re, Turócszentmártonba pedig november 28-ra egyházmegyei tanácskozást hívott össze. Ezen a megbeszéléseken „...igyekezni fog odahatni, hogy a magyar haza integritása érdekében az evang. egyházak sorompóba lépjenek.”⁸ Az ügy fontossága miatt Raffayt felvidéki útjára elkísérte Szelényi Aladár egyetemes főjegyző. Az evangélikus egyházi előljárók felhatalmazták a püspököt és a főjegyzőt, hogy kilátásba helyezhetik egy külön szlovák egyházkerület létrehozását, ha csak ezzel látják megakadályozhatónak a tót evangélikusok elszakadását az egyháztól és az országtól.⁹

Raffayék a zólyomi gyűlésen még tapasztaltak bizonyos hajlandóságot az ottani szlovák egyházi személyek részéről a megegyezésre, de Turócszentmártonban sokkal rosszabb volt a helyzet. A turóci esperesség tót lelkészei a leghatározottabban állást foglaltak a Magyarországtól történő elszakadás és a Csehországhoz való csatlakozás mellett.¹⁰ Így Raffay próbálkozása kudarcot vallott. 1918 végén a felvidéki szlovák evangélikus lelkészek többsége a Csehszlovák Köztársaság megteremtésének híve volt. Közülük sokan tevékenyen vettek részt az új államhatalom kiépítésében.¹¹

Raffay Sándor felvidéki útja idején már zajlott Magyarország egyes területeinek idegen haderő általi megszállása, ami a következő hónapokban egyre jobban kiteljesedett. Ezt látva a püspök növekvő aggodalommal figyelte az országot, a magyar protestantizmus és benne saját egyháza sorsát. Erről írt cikket az *Evangelikus Őrálló* című hetilap 1918. december 14-i számába. Megállapította, hogy protestáns egyházaink jövője szétválaszthatatlanul összefonódott hazánk helyzetének alakulásával. Rámutatott, hogy az evangélikus hívők kétharmada nemzetiségi vidékeken él. Ha ezeket a részeket elszakítják Magyarországtól, az hatalmas károkat okoz az evangélikusságnak ugyanúgy, mint az államnak. Gondolatmenetét folytatva kijelentette: „...válságosnak kell tekintenünk az ország integritását fenyegető veszedelemnek egyházaink életére is ráboruló hatását. Ezért minden módon védekezniünk kell a bekövetkező veszedelem ellen. Szomorú is volna, ha akadna a magyar protestantizmus kebelében bárki is, aki nem vetne számot lelkiismeretével, egyházhűsége kötelezéseiével s nem követne el minden lehetőt az ország s ebben a közös sors belső kapcsaival összefűzött egyházunk egységének megtartására.”¹² A fentiekből látható, hogy sajnos voltak ilyen evangélikusok. Raffay cikkében a katasztrófa elkerülése érdekében szükségesnek tartotta idehaza a reformáció követőinek összefogását a nemzeti érdekek szolgálatában. Ugyanakkor reménykedett abban, hogy a külföldi nagy protestáns egyházak segítségére sietnek magyarországi hittestvéreiknek. Utalt arra, hogy az itthoni protestáns felekezetek

⁸ EOL Eé jkv. Az 1918. november 23-i értekezlet jegyzőkönyve, 3. pont.

⁹ Uo. – A korabeli evangélikus nyelvzetben az egyházi szervezetek és tisztségek elnevezésében használt „egyetemes” jelző mai értelemben az „országos” szónak felel meg.

¹⁰ Egyházlátogatás. 1918. december 7. 346.

¹¹ Švorc 2009, 64.

¹² Raffay 1918. december 14. 349.

megteszik a szükséges lépéseket azért, hogy mozgósítsák a nagyvilág protestantizmusát hazánk támogatására.¹³

Az ország katonai megszállás alatt levő területeivel nagyon megnehezedett vagy éppen lehetetlenné vált a kapcsolattartás. Ez komoly zavarokat okozott az evangélikus és a többi egyház működésében. Ezért 1919 januárjának közepén a protestáns felekezetek küldöttsége kereste fel Ferdinand Vix alezredest, az antanthatalmak budapesti katonai missziójának vezetőjét. A küldöttség tagja volt Raffay Sándor evangélikus és Petri Elek református püspök, valamint Józán Miklós unitárius esperes. Tiltakozásukat fejezték ki amiatt, hogy a megszállt országrészekben bevezetett intézkedések ellehetlenítették az ott élő egyháztagokkal való érintkezést. Kérték az alezredest, hogy nyújtson segítséget ezen sérelem orvoslására.¹⁴ Vix visszautasította a kérés teljesítését arra hivatkozva, hogy az ügy nem tartozik a hatáskörébe.¹⁵

1919. január 18-án Raffay az evangélikus egyházat képviselve – más magas rangú protestáns egyházi személyekkel együtt – memorandumot adott át Archibald Carry Coolidge professzornak, aki az antant bécsi misszióját irányította. Coolidge ekkor Budapesten tartózkodott az itteni helyzet felmérése miatt. A magyarországi protestánsok képviselői azt kívánták elérni, hogy a professzor az iratot juttassa el Thomas Woodrow Wilsonhoz, az Amerikai Egyesült Államok elnökéhez. A memorandum megfogalmazói két dologban fordultak Wilsonhoz. Az egyik ugyanaz volt, ami miatt felkeresték Vix alezredest. Nevezetesen a román, a cseh és a szerb megszállás alatt levő vidékeken található egyházrészekkel való szabad kapcsolattartás biztosítása. A másik a románok által Erdélyben letartóztatott tizennégy nagy tekintélyű férfi – köztük hét egyházi vezető – ügye. Rájuk vonatkozóan azt kérelmezték az amerikai elnöktől, hogy tegyen lépéseket szabadon bocsátásuk érdekében.¹⁶ Sajnos Raffayék ezzel az akcióval sem értek el több eredményt, mint előző próbálkozásukkal. Ennek ellenére a püspök a későbbiekben fáradhatatlanul részt vett az ilyen kezdeményezésekben.

Raffay Sándor fontosnak tartotta, hogy az ország és az evangélikus egyház épségéért ne csak itthon tegyen meg mindent, hanem külföldön is. Tulajdonképpen már a Wilsonhoz intézett memorandum azt a célt szolgálta részben, hogy az egyházakra vonatkozó kéréseken keresztül informálják az egyik győztes nagyhatalom vezetőjét az egyre romló magyarországi állapotokról. A püspöknek nagy szerepe volt abban, hogy a reformáció hazai követői alakítottak egy bizottságot, amely a külföldi nagy protestáns egyházak támogatását igyekezett megszerezni Magyarország területi egységének megóvásához. Ennek elnöke maga Raffay volt. Munkájában sok segítséget kapott a református Kovács J. Istvántól és Victor Jánostól.¹⁷ Tevékenységüket tájékoztatások és memorandumok, illetve segélykérések megfogalmazásával kezdték, amiket európai hittestvéreikhez juttattak el. Raffay 1919. január 13-án arról számolt be vallási közössége elnöki értekezletén, hogy készül egy irat, amit a nagy tekintélyű svéd evangélikus egyháznak fognak elküldeni. Ezt a püspök felkérésére Szigethy Lajos evangélikus főgimnáziumi tanár fogalmazza meg. Benne informálják az északi testvéreket hazánk és az evangélikus egyház szomorú helyzetéről. A svéd nyelvre

¹³ I. m. 349–350.

¹⁴ Tiltakozás. 1919. január 18. 23.

¹⁵ EOL Eé jkv. Az 1919. január 27-i értekezlet jegyzőkönyve, 1. pont.

¹⁶ A protestánsok kérelme Wilsonhoz. 1919. január 26. 20.

¹⁷ EOL Raffay-hagyaték. Önéletrajzi írások. Magamról. 17.

lefordított memorandumot Leffler Béla viszi el Svédországba.¹⁸ A nyíregyházi evangélikus főgimnáziumban tanító Lefflerre azért esett a választás, mert felesége svéd származású volt.

Természetesen Raffay a többi evangélikus vezetőhöz hasonlóan tisztában volt azzal, hogy a külföldi egyházakkal való írásos érintkezésnél sokkal hatékonyabb lenne a személyes kapcsolatfelvétel. Amikor Kováts J. István, a protestáns ügyek kormánybiztosa közölte vele, hogy Károlyi Mihály köztársasági elnök szeretné, ha evangélikus küldöttek mennének Svédországba az ottani testvéregyház és az uralkodó támogatását kérni, örömmel elvállalta ezt a feladatot. Az evangélikus felekezet előjárói megbízták a püspököt, hogy „a haza és az egyház érdekében” utazzon el a svédekhez.¹⁹ Az út előkészítése során az a döntés született, hogy Raffay Sándor Svédországon kívül Dániába és Norvégiába ugyancsak ellátogat, hiszen azok szintén evangélikus többségű államok. Vele tartott Pröhle Vilmos egyetemi tanár is. Raffay egész utazásuk során ügyelt arra, hogy küldetése politikai tartalmát a magyarországi evangélikusság érdekeinek képviselője mögé rejtse. A püspök 1919. március 17-én indult el skandináviai útjára.²⁰

Raffay önéletrajzi írásaiban a következőképpen számolt be az utazásról: „A politikumot egyházi köntösbe kellett öltöztetnünk, ezért én vállalkoztam rá, hogy a sok nyelvet beszélő Pröhle Vilmos barátommal kimegyek Dániába, Svédországba és Norvégiába. Dániában a királyné udvari papja, Fenger prépost karolta fel ügyünket. Itt a királlyal is beszélünk. Svédországban a király bátyja, Bernadotte herceg fogadott s teázás közben mindenről apróra kikérdezett. Itt egy memorandumot is készítettünk, melyet a herceg Wilsonhoz és Lloyd George-hoz eljuttatott. A királyné is kegyes volt bennünket fogadni. Norvégiába már nem juthattunk ki, mert közben beállt itthon a vörös uralom. Még Dániába is csak úgy engedett át a svéd külügy, hogy felmutattuk Fenger prépost hivatalos táviratát a 3 nap múlva kitűzött királyi fogadtatásról. Siettünk haza, mert az a hír járta, hogy a magyarokat külföldön mind internálni fogják.”²¹ A kényszerűségből félbeszakított utazást Raffay később eredménytelennek értékelte. Mindenhol udvariasan fogadták őket, ám a küldetésnek semmilyen kézzelfogható pozitív következményét nem érzékelték hazánk sorsának alakulására vonatkozóan.²²

A püspök a bolsevik hatalomátvétel utáni Magyarországra érkezett vissza. Élesen elhatárolta magát a Tanácsköztársaságtól, aminek idején nagyon leszűkült a társadalmi és politikai mozgásteret. Megdöbbenve tapasztalta, hogy az országot és az evangélikusságot addig sújtó megpróbáltatásokat a „vörös uralom” tovább növeli. Kun Bélának vallás- és egyházellenes intézkedései a korábbinál is elkeserítőbb helyzetbe hozták az evangélikus felekezetet. A diktatúra bukását követően Raffay belső meggyőződésétől vezetve támogatta az ellenforradalmat. Egyháza és hazája integritásának védelmezése mellett ekkor már a megingott keresztény és nemzeti értékrend megerősítését is feladatának tekintette. Erről beszélt 1919. augusztus 10-én Budapesten, a Deák téri evangélikus templomban. Igehirdetésében így fogalmazott: „Ma csak egyetlen komoly feladat vár minden igaz keresztény emberre és e feladat teljesítése egyúttal a legszentebb hazafiúi kötelesség is: megkeresni és megragadni a testvéri jobbot s kezét fogva nekilendülni a legfőbb célnak, hogy megépítsük a keresztényen erkölcsön nyugvó új Magyarországot, mely egyedül csak az ezeréves nemzeti hagyomá-

¹⁸ EOL Eé jkv. Az 1919. január 13-i értekezlet jegyzőkönyve, 12. pont.

¹⁹ EOL Eé jkv. Az 1919. február 7-i értekezlet jegyzőkönyve, 11. pont.

²⁰ Raffay püspök külföldi útja. 1919. április 6. 99.

²¹ EOL Raffay-hagyaték. Önéletrajzi írások. Magamról. 17.

²² EOL Raffay-hagyaték. Önéletrajzi írások. Feljegyzések. 37.

nyok és az örökérvényű keresztyén életfelfogás pilléreire nyugodva veheti fel diadalmasan a létnek újabb harcát egy szebb és boldogabb jövő érdekében!”²³

Raffay a keresztyén-nemzeti rendszer kiépítésében való részvétele mellett tovább folytatta az ország területi épségének fennmaradásáért tett erőfeszítéseit. Egyháza vezetőinek 1919. augusztus 25-én tartott értekezletén bejelentette, hogy Huszár Károly – a Friedrich-kormány kultuszminisztere – felkérte egy memorandum kidolgozására, amit a békekonferenciához fognak eljuttatni. A püspök ígéretet tett a kérés teljesítésére és a kívánt dokumentum elkészítésével Mikler Károly evangélikus jogakadémiai tanárt bízta meg. Közölte, hogy az irat az elszakítással fenyegetett területek vallási viszonyait mutatja be és azok alapján érvel hazánk egységének megőrzése mellett.²⁴ Egy hónappal később a bányai egyházkerület lelkészi irányítója már arról számolt be az egyház elnöki értekezletén, hogy a memorandum elkészült. 1919. szeptember 24-én bizalmas konferencia volt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, amelynek résztvevői meglelégedéssel fogadták az evangélikus egyház emlékiratát.²⁵

A békekonferenciára szánt memorandummal párhuzamosan készült el egy kiáltvány, amit a külföldi evangélikusokhoz intéztek. Ennek szövegét Pröhle Vilmos fordította le angol nyelvre és vitte el Hágába 1919 szeptemberének végén. Az irat – amit Nathan Söderblom uppsalai érsekhez szintén eljuttattak – röviden felvázolta a magyarországi evangélikusság válságos helyzetét. Készítői kérték a nagy evangélikus egyházakat, hogy segítsék megvédeni emberi és felekezeti jogaikat. Ezzel kapcsolatban egyebek mellett a következőt írták: „...miután a békeszerződés még nincs megállapítva s így senki sem tudhatja, mely részeket akar a győzelmes hatalmak konferenciája Magyarországtól elszakítani: ne engedjék a hittestvérek, hogy már előre is a tulajdon birtoklásának önkénykedésével rendelkezzenek a megszálló hatalmak a mi egyházi javainkkal.”²⁶ Ez a kiáltvány és a hozzá hasonló segélykérések a nagyvilág evangélikusainak körében nem maradtak hatástalanok. A külföldi egyházi segítségnyújtás pénzbeli és egyéb támogatás formájában érkezett, azonban nem tudta befolyásolni az ország jelentős területét megszállva tartók viselkedését és a győztes nagyhatalmak hazánkra vonatkozó döntéseit.

1919. november 3-án az evangélikus egyház egyetemes elnöki értekezletén Raffay Sándor arról számolt be, hogy néhány nappal korábban tárgyalt George Russel Clerk angol diplomatával, aki a békekonferencia megbízásából érkezett Budapestre. A püspök tájékoztatta Clerket az evangélikus felekezet helyzetéről. „...különösen kérte a románok mielőbbi eltávolítását, mert itt létük erkölcsileg is tönkreteszi a magyarságot és az egyházi élet is nagyon szenved, mert a püspökök nem látogathatják gyülekezeteiket, az üres állásokat be nem lehet tölteni [...] Továbbá felvilágosította őt egyházi viszonyaink tekintetében, [...] kérte, hogy a békeszerződésben oly intézkedés foglaltassék, mely szerint az egyházi kapcsolatok ne változzanak meg még egyes részek elcsatolása esetén sem...”²⁷ Raffay első kívánsága részben teljesült. Clerk célja a zavaros belpolitikai viszonyok megszüntetésének elindítása volt. Tisztában volt azzal, hogy küldetése addig nem lehet eredményes, amíg a

²³ Raffay 1919, 53.

²⁴ EOL Eé jkv. Az 1919. augusztus 25-i értekezlet jegyzőkönyve, 4. pont.

²⁵ EOL Eé jkv. Az 1919. szeptember 26-i értekezlet jegyzőkönyve, 5. pont.

²⁶ EOL Eei 19. d. Egyetemes Iroda (világi főjegyző) iratai. 162/1919. sz. és EOL Eé jkv. Az 1919. szeptember 22-i értekezlet jegyzőkönyve, 1. pont.

²⁷ EOL Eé jkv. Az 1919. november 3-i értekezlet jegyzőkönyve, 8. pont.

román haderő megszállva tartja a későbbi trianoni országterület nagy részét. Sikerült elérnie, hogy november közepén a románok elhagyják az Észak-Dunántúlt, a fővárost és a Duna-Tisza közét. A Tiszánál azonban megálltak és a Tiszántúlról csak 1920 tavaszán vonultak ki. A második dologban a legkisebb eredményt se sikerült elérni. Az új országhatárok meghúzása végérvényesen feldarabolta az evangélikus egyházszervezetet.

1919 és 1920 fordulóján Raffay fáradhatatlanul folytatta tovább erőfeszítéseit azért, hogy nemzetközi egyházi kapcsolatait kihasználva próbáljon valami enyhítést elérni a Magyarország számára várhatóan rendkívül szigorú békefeltételeken. Törekvései más ilyen próbálkozásokhoz hasonlóan sikertelenek maradtak. A béketervezet előírásai nyilvánosságra kerülésükkor megdöbbenették a püspököt. 1920. január 17-én körlevelet küldött egyházkerülete lelkészeihez, intézeteihez és gyülekezeteihez. Ebben így írt: „A föld világbíró hatalmasai által kigondolt irtózatossá megcsonkítás fájdalomja és szégyene lelkébe markol minden becsületes magyar honpolgárnak. A ránk diktált úgynevezett BÉKE nekünk keserű, kigondolónak pedig szégyent készít. És nincs aki megértsen, nincs aki segítsen. Nincsen másban bizodalunk, csak egyedül magába tért lelkünk öntudatra ébredésében és édes hazánkat ezer éven át csudaképp megtartó jóságos Istenünkben. Őt kell kérnünk, hogy erősítse meg mindnyájunk lelkét a megpróbáltatások elviselésére és megtiport hazánk visszaszerzésére.”²⁸ A körlevélben Raffay elrendelte, hogy január 25-én az egyházkerület templomaiban tartsanak gyászistentiszteleteket, az evangélikus iskolákban pedig alkalmas időben hazafias emlékünnepeket. Az istentiszteleteken és az ünnepeken a Területvédő Liga támogatására gyűjtöttek pénzt.²⁹

A püspök egyébként maga is tagként szerepelt a Területvédő Ligában, amelynek teljes neve Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája volt. Ez a szervezet 1918 végén alakult. Az ország történelmi határainak megóvását, majd azok visszaállítását tűzte ki fő céljául. Raffay a Területvédő Liga vezetőségében munkálkodott és az egyesület irodalmi bizottságának elnöki tisztségét töltötte be. A Magyar Országos Véderő Egyesület munkájába szintén bekapcsolódott.³⁰ Tevékenysége elismerést szerzett neki az irredenta mozgalomban.

Hiába volt minden erőfeszítés, a békefeltételeken nem lehetett változtatni. 1920. június 4. gyásznapi volt hazánkban. A trianoni békeszerződés aláírásának napján az újságok fekete keretben jelentek meg, a zászlókat félárbocra eresztették. Tiltakozó felvonulásokat és gyűléseket tartottak. A nemzetgyűlés ülésén ugyancsak megemlékeztek a tragikus eseményről. Délelőtt tíz órakor megkondultak a harangok és a templomokban az országért és a nemzetért könyörgő istentiszteletek kezdődtek. Az evangélikus egyház méltó módon vette ki részét a nemzeti gyászból. A budapesti evangélikusság legjelentősebb templomában – a Deák téren – Raffay Sándor beszélt a szertartáson. Az eseményekről tudósító *Budapesti Hírlap* beszámolója szerint a Bányai Evangélikus Egyházkerület püspöke „gyönyörű imádságot mondott Magyarországnak jövőjéért”.³¹

A békeszerződés következményei nem csak az ország és a magyarság számára voltak elkeserítőek. Ugyanolyan drámaian érintették az evangélikus felekezetet is, amely számos hívőt, egyházi személyt és intézményt veszített el. Jól működő egyházi szervezetét feldarabolták az új országhatárok. Az 1910-es népszámlálás adatai azt mutatják, hogy akkor Ma-

²⁸ EOL BEEkLt 170. cs. 67/1920. sz. Kiemelés az eredetiben.

²⁹ Uo.

³⁰ EOL Raffay-hagyaték. Önéletrajzi írások. Magamról. 17.

³¹ A nemzeti gyász. 1920. június 5. 2.

gyarországon, Horvátországban és Szlavóniában 1 340 143 evangélikus élt, akik a teljes népesség 6,4%-át képezték.³² 1920-ban a trianoni országterületen már csak 497 012 evangélikus volt. Ők az összlakosság 6,2%-át alkották.³³ Az elcsatolt országrészekkel 843 131 evangélikus vallású személy került idegen államokhoz. Ez a felekezet számára hívei 62,9%-ának elvesztését jelentette. A megdöbbentő nagyságú veszteség ellenére az evangélikusok részesedése az ország lakosságából csak 0,2%-kal csökkent. Ez azzal magyarázható, hogy voltak olyan egyházak – a görögkatolikus, az ortodox és az unitárius –, amelyek az evangélikusoknál jóval nagyobb arányban veszítették el tagjaikat.

A területi elcsatolások az evangélikus egyházszervezetben óriási károkat okoztak. 1910-ben az országban az evangélikusok 901 gyülekezetben éltek, amelyek 48 egyházmegyébe tartoztak. Ezekből 1921-re az új határok között 244 gyülekezet és 20 egyházmegye maradt.³⁴ Az evangélikus egyházi személyek és intézmények száma ugyancsak drámai módon lecsökkent. 1910-ben 899 evangélikus lelkész és 179 segédlelkész teljesített szolgálatot. 1921-es adatok azt mutatják, hogy az új határok között az evangélikusoknak 258 lelkésze és 38 segédlelkésze tevékenykedett.³⁵ A nagy múltú és jól működő evangélikus oktatási hálózat károsodását a következő tények mutatják. 1910-ben a vallási közösség 68 óvodát, 1 300 elemi népiskolát, 16 polgári iskolát, 25 középiskolát, 1 óvónőképzőt, 7 tanítóképzőt és 5 felsőfokú tanintézetet tartott fenn.³⁶ Az 1920-as évekre ezekből csupán 1 óvoda, 402 elemi népiskola, 2 polgári iskola, 9 középiskola, 2 tanítóképző és 1 tanítónőképző valamint 1 felsőfokú tanintézet maradt a magyarországi evangélikusság birtokában.³⁷ Az evangélikus szociális intézmények számának csökkenésére példaként szerepel itt az árvaházaknál bekövetkezett változás. 1910-ben a történelmi országterületen a felekezet 7 árvaházában gondoskodtak a rászoruló gyermekekről, az 1920-as években a lecsökkent területű Magyarországon mindössze 1-ben.³⁸

Hazánk megcsonkítása jelentős változást eredményezett az evangélikusság nemzetiségi megoszlásában is. 1910-ben az evangélikusoknak 31,9%-a volt csak magyar. 31,5%-uk német, 34,6%-uk pedig szlovák nemzetiségűnek vallotta magát. A maradék 2%-ot egyéb népcsoportokhoz tartozók tették ki. 1920-ban a trianoni határok között az evangélikusok 68,9%-a volt magyar, 15,1%-uk a német, 15,8%-uk a szlovák nemzetiséghez tartozott. A fennmaradó 0,2% más nemzeti közösségek tagjaiból állt.³⁹ Tehát az evangélikusság köré-

³² Balogh – Gergely 1996, 162. A magyar történelmi szakirodalomban a trianoni békeszerződés által okozott területi és lakossági károk tárgyalásakor általában a Magyar Szent Korona Országainak Horvátország és Szlavónia nélkül számított 1910-es adatait veszik összehasonlítási alpnak. Evangélikus egyháztörténelmi szempontból azonban a horvátországi és szlavóniai evangélikusság számát is figyelembe kell venni, mert ők a magyarországi evangélikus egyházszervezethez tartoztak. A tanulmányban az evangélikus felekezet veszteségeinek vizsgálatánál szereplő 1910-es tények a Magyarországi Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztény Egyház és az Erdélyi Országos Szász Evangélikus Egyház összesített adatait tartalmazzák. Az erdélyi szász evangélikusok a trianoni béke következtében Romániához kerültek.

³³ I. m. 165.

³⁴ Karner 1931, 73. XXVI. táblázat.

³⁵ Uo.

³⁶ I. m. XXXI. táblázat számozatlan oldalon.

³⁷ I. m. XXXII. táblázat számozatlan oldalon.

³⁸ I. m. XXXVII. táblázat számozatlan oldalon.

³⁹ I. m. 68. XXI. táblázat.

ben a magyarok aránya több mint a kétszeresére emelkedett. A németek és a szlovákok részesedése viszont körülbelül a felére csökkent.

Az evangélikus felekezet vezető testületei a trianoni békeszerződés aláírását követő közgyűléseiken tárgyaltak annak egyházakra gyakorolt hatásáról. Az egyházmegyéek gyűlései után 1920 nyarának végén és ősszel tartották az egyházkerületek tanácskozásait. A Bányai Evangélikus Egyházkerület közgyűlésére 1920. október 7-én került sor Budapesten. Ezen a kerület lelkészi vezetője, Raffay Sándor a következő szavakkal kezdte püspöki jelentését: „Két nehéz esztendő viharának pusztító rombolásait szenvedte át a lelkünk azóta, hogy kerületünk legutolsó közgyűlésén találkoztunk. A pusztító vihar összetörte hazánkat, széttepte egyházunkat, elsodorta nyugalmlunkat, megszagatta a lelkünket. És most itt állunk szegényen, elhagyottan, tanácstalanul.”⁴⁰

A püspök beszámolójában ismertette azokat a veszteségeket, amelyeket a trianoni béke következtében kellett elszenvedni a vallási közösségnek. Raffay összesítése szerint 115 gyülekezetet szakított el a kerülettől az ország megcsonkítása. Ez nagyon komoly sérelem volt, mert az új országhatárok között csak 64 gyülekezet maradt az egyházkerületnek. A kárt részben ellensúlyozta az, hogy az el nem csatolt egyházközségekben élt a kerület evangélikusainak több mint a fele. Fontos intézmények is elkerültek az egyházkerülettől a trianoni tragédia következtében. Ezek közül Raffay a besztercebányai főgimnáziumot és a torszai árvaházat emelte ki.⁴¹

Az egyházkerület északi része a csehek uralma alatt állt, míg a délen elveszített területén részben a szerbek, részben a románok gyakorolták a hatalmat. A püspök arról számolt be, hogy az idegen országokban atrocitások érték a hozzájuk csatolt evangélikusokat. Erre vonatkozóan Csehszlovákiából hozott fel példákat. Ott az egyházi önkormányzatot felfüggesztették és az állam új rendelkezéseket léptetett életbe. Ha a régi egyházi tisztségviselők hűek voltak Magyarországhoz, akkor elmozdították őket az állásukból és olyanokat juttattak a helyükre, akik feltétel nélkül kiszolgálták az új kormányzatot. Raffay Sándor azt tartotta legelkeserítőbbnek, hogy a Felvidéken a szlovák evangélikus lelkészek nagy része szembefordult a korábbi egyházi vezetéssel és elárulta hazánkat és annak evangélikusságát. Ezzel kapcsolatban Raffay a következőket mondta: „Midőn e veszteségeinket elsíratom, nem akarom keserűségünket növelni annak elmondásával, hogy a zsupánok és újszülött szolgabírák itt-ott, pl. a besztercebányai iskola elvételénél, milyen embertelenül bántak el nem csak a tanárokkal és a tanulókkal, hanem magával az egyház autonómiájával is. És a legszomorúbb a dologban az, hogy az erőszakoskodók nagy részben szintén egyházunk hívei, sőt nem csekély részben papjai voltak.”⁴² A délen elszakított területeken – Bácskában, Bánságban, valamint Horvátországban és Szlavóniában – élő evangélikus lelkészek viselkedését Raffay nem kifogásolta. A püspök beszélt arról is, hogy főként Csehszlovákiából megindult azoknak az evangélikus lelkipásztoroknak és tanítóknak az elűzése, akik próbálták védelmezni az egyházi és a magyar érdekeket. Az ő megsegítésükre az egyházkerület hatásai a hívőkkel együtt igyekeztek mindent megtenni.⁴³

Raffay Sándor gondolkodásában a trianoni béke következtében egyházát és a magyarországi protestantizmust ért sérelmek elválaszthatatlanul egybefonódtak az egész hazát sújtó

⁴⁰ Bányai jkv. 1920, 7.

⁴¹ I. m. 9.

⁴² Uo. – Az idézetben szereplő „zsupán” szláv szó. Kerületi főnököt, kerületi vezetőt jelent.

⁴³ I. m. 8–9.

igazságtalansággal. Ez a véleménye tükröződött a *Protestáns Szemle* 1920-as évfolyamába írt helyzetelemzéséből, amikor megállapította: „Darabokra tört országunk sorsában osztoznia kellett tehát a vele századokon át azonos érzés szent szálaival összefűzött magyar protestantizmusnak is. Darabokra törték az evangélium egyházait is.”⁴⁴ A győztes nagyhatalmak mellett a külföldi protestantizmust szintén hibáztatta azért, ami az evangéliumi hitet vallók egyházaival történt nálunk. A világ nagy protestáns közösségei küldtek ugyan anyagi segítséget magyarországi hittestvéreiknek, de nem akadályozták meg, hogy egyházszervezetüket szétdarabolják az önkényesen meghúzott új határok. A püspök eszmefuttatása végén a válságból való kilábalás alapvető feltételeként jelölte meg a hitbeli és lelki megújulást.⁴⁵

Raffay egyénileg és vallási vezetői tisztségében egyaránt hatalmas csapásként élte meg a történelmi Magyarország összeomlását. Emiatt érzett őszinte fájdmalmát minden adódó alkalommal kifejezte. Ugyanakkor kezdettől fogva kereste azt az utat, amin haladva ki lehet jutni a kilátástalannak tűnő körülmények közül és biztosítani lehet hazája és egyháza fennmaradását és jobb jövőjét. Erre a kettős megközelítésre jó példa a püspök 1921. december 31-én elhangzott ígehirdetése, amiről volt már szó ebben az írásban. A budapesti Deák téri evangélikus templomban az óév esti istentiszteleten Raffay nemzetünk helyzetét vizsgálta meg. Keserűséggel teli szívvel tekintett a trianoni határok közé szorított országra és ekkor hangzottak el azok a szavai, amik a tanulmány címében szerepelnek: „Csonka hazánkban csonka minden öröm, mert csonka és béna lett az ősi dicsőség. Múltunk lehetett szép, de a jelenünk szánalmas. Elcsúszott nép lettünk. Márpedig a múlt és annak minden dicsősége csak a jelen megállásán válik jövendővé. Ősi határainkhoz az ősi dicsőség hozzá volt növe. Ha elvesztettük az ősi határokat, nem maradhatott meg az ősi dicsőség.”⁴⁶

Ezt követően szomorúan állapította meg, hogy a megmaradt országgrészen élő magyarságot számos káros jelenség gyengíti. Ezek között említette a jövőbe vetett remény megingását, a kitartó és komoly munka megbecsülésének csökkenését, a józan belátás gyakori hiányát és a társadalmi egység megbomlását. Úgy látta, hogy amíg ezeken felül nem kerekedünk, addig nem lehet begyógyítani az ország feldarabolásával kapott mély sebeinket. Legfontosabbnak a lelki és hitbeli megújuláson alapuló nemzeti egység megteremtését tartotta. „Mert nem egyes pártok és nem egyes felekezetek építhetik újjá romjaiból ezt a szerencsétlen országot, hanem az Istenbe vetett hit és a tiszta erkölcs alapján élő becsületesség honpolgárok tábora és együttes munkája. Ennek a munkának az erőforrása pedig a feddhetetlen jellem, az önmegtagadó hűség, a másoknak is szolgálni tudó szeretet, a mindent és

⁴⁴ Raffay 1920, 1.

⁴⁵ I. m. 2–3.

⁴⁶ Raffay 1930, 127. Az ígehirdetésben található egy olyan rész, ami kétséget kelt az olvasóban azzal kapcsolatban, hogy helyes-e a kötetben a beszéd elhangzásának idejére vonatkozó „1921 utolsó estéjén” megjelölés. Amikor Raffay arról beszél, hogy az eltelt év veszteségeire nem lehet gyász és könnyhullatás nélkül visszagondolni, a következőt mondja: „A gyászolók és a könnyhullatók bánatos táborában ott sírdogál a mi közös édesanyánk, Hungária is. Siratja azt a sok-sok milliónyi édes gyermekét, akiket ennek az esztendőnek folyamán békeszerződésnek nevezett embertelen és okatlan ökölcsapással levertek az édesanyának szerető kebléről” (i. m. 126). Itt egyértelmű az utalás a trianoni békére, ami azonban nem 1921-ben született meg, hanem 1920-ban. Igaz, hogy 1921-ben ratifikálta a magyar nemzetgyűlés, de a kortársak magát a békeszerződést az 1920-as évhez kötötték, hasonlóan az utókorhoz. Ennek következtében lehetséges, hogy a püspök ígehirdetése valójában az 1920-as óév esti istentiszteleten hangzott el.

mindenkit belső értéke szerint megítélő igazságosság.”⁴⁷ Igehirdetésében Raffay kifejezte azt a reményét, hogy népünk képes lesz megoldani az előtte álló feladatokat és megingott önbecsülését megerősítve megteremti jobb jövőjét.

Raffay Sándor az elkövetkező években is hű maradt elveihez. Tehetségét, tudását és nagy munkabírását hazája és egyháza szolgálatába állítva fáradhatatlanul tevékenykedett azért, hogy a történelmi Magyarország részekre szaggatásának negatív következményei ellensúlyozhatók legyenek. Ezek a tettei elismerést érdemelnek és méltóvá teszik őt az utókor megbecsülésére.

Bibliográfia

Nyomtatott források

- A nemzeti gyász = A nemzeti gyász. (sz. n.) *Budapesti Hirlap* XL. évf. 1920. június 5. 134. sz. 1–2.
- A protestánsok kérelme Wilsonhoz = A protestánsok kérelme Wilsonhoz. (sz. n.) *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* LXII. évf. 1919. január 26. 4. sz. 20.
- Balogh – Gergely 1996 = Balogh M. – Gergely J.: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár.* (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 4.) Budapest.
- Bányai jkv. 1918 = *A bányai ágost. hitv. ev. egyházkerület 1918. évi szeptember hó 5-én és 6-án Budapesten megtartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve.* Budapest.
- Bányai jkv. 1920 = *A bányai ágost. hitv. ev. egyházkerület 1920. október 7-én Budapesten tartott közgyűlésének jegyzőkönyve.* Budapest.
- Egyetemes névtár 1913 = *Az ág. hitv. ev. egyház egyetemes névtára 1913.* Összeáll. Hege-dűs J. H. n. és é. n.
- Egyházlátogatás = Egyházlátogatás. (sz. n.) *Evangelikus Órálló* XIV. évf. 1918. december 7. 49. sz. 346.
- Raffay 1918 = Raffay S.: A magyar protestantizmus sorsa. *Evangelikus Órálló* XIV. évf. 1918. december 14. 50. sz. 349–350.
- Raffay 1919 = Raffay S.: *Kiáltás a viharban. DR. Raffay Sándor evangélikus püspök egyházi beszédei a kommunizmus idején.* Budapest.
- Raffay 1920 = Raffay S.: Állapotunk – reményünk. *Protestáns Szemle* 32/1–10: 1–3.
- Raffay 1930 = Raffay S.: *Amit az Úr üzen. Egyházi beszédek.* Budapest.
- Raffay püspök külföldi útja = Raffay püspök külföldi útja. (sz. n.) *Harangszó* X. évf. 1919. április 6. 14. sz. 99.
- Tiltakozás = Tiltakozás. (sz. n.) *Evangelikus Órálló* XV. évf. 1919. január 18. 3. sz. 23.

⁴⁷ I. m. 130.

Szakirodalom

Karner 1931 = Karner K.: *A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában.* (Theológiai Tanulmányok 14.) Debrecen.

Švorc 2009 = Švorc, P.: Szlovenszko betagolása az új államba és Csehszlovákia létrejötte. *Magyar Napló* 21/9: 59–69.

Tengely 2011 = Tengely A.: *A magyar egyházak a forradalmak korában.* Eger.

Tóth-Szóllós 2002 = Tóth-Szóllós M. (szerk.): *Evangélikus arcképcsarnok.* Budapest.

Rövidítésjegyzék

BEEkLt = Bányai Evangélikus Egyházkerület Levéltára

cs. = csomó

d. = doboz

Eei = Egyetemes egyházi iratok

Eé jkv. = Elnöki értekezleti jegyzőkönyvek

EOL = Evangélikus Országos Levéltár

é. n. = év nélkül

évf. = évfolyam

h. n. = hely nélkül

Raffay-hagyaték = Raffay Sándor személyi irathagyaték

sz. = szám

sz. n. = szerző nélkül

Tartalomjegyzék

BALÁZS PÉTER	
A vallási (in)tolerancia keresztény alapjairól – újkortörténeti megfontolások	3
GICZI ZSOLT	
„Csonka hazánkban csonka minden öröm...” – Raffay Sándor evangélikus püspök és a történelmi Magyarország összeomlása.....	23
KOVÁCS SZILVIA	
Özveg „tatár kán egy követsége” Nyugaton?	35
KÖKÉNY ANDREA	
A telepesszabadság szerepe az amerikai nyugati terjeszkedésben – a Mayflower szerződés 400. évfordulójára.....	43
PÁSZTOR RENÁTA	
Az ukrán–orosz kapcsolatok alakulása Ivan Mazepa „átállásától” a poltavai csatáig – I. Péter levelezésének tükrében	55
PITI FERENC	
I. Lajos király lendvai vásáradohány: 1366?	69
POLGÁR SZABOLCS	
Avarok említése középkori földrajzi művekben.....	73
RÁBAI KRISZTINA	
Egy középkori pecsétnyomó azonosítására tett kísérlet	81
SZÁNTÓ RICHÁRD	
Ravennai Anonymus <i>Cosmographiája</i> és a korai magyar történet	101
SZÉKELY MELINDA	
„Gyolcsba, bíborba és karmazsinba öltöztél” (Jel 18,16) Textíliák és textilfestékek a principatus kori Római Birodalomban	127
TAMÁS ÁGNES	
A parlamentarizmus válsága karikatúrákon	138
TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ	
A <i>De administrando imperio</i> 38. fejezetének forrásai	155

VARGA BEÁTA

Az ukrainai kozákság és a magyarországi hajdúság genezisének összehasonlító vizsgálata.....171

ZIMONYI ISTVÁN

A török identitás a középkori nomádoknál Belső-Euráziában.....185

MEIRAMBEK ZSUMANGALIEV

A kumánok és a Rusz kapcsolatai a mongol hódításig.....201